

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ТА ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА: ЕКОЦЕНТРИЧНИЙ ТА АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ЇХ РОЗУМІННЯ

PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW AND PRINCIPLES OF INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW: ECOCENTRIC AND ANTHROPOCENTRIC APPROACHES TO THEIR UNDERSTANDING

Сурилова О.О., д.ю.н.,
професор кафедри міжнародного та європейського права.
Національний університет Одеська юридична академія

Стаття присвячена актуальній методологічній проблемі міжнародного права, а також міжнародного екологічного права на новому етапі розвитку – доцільності переходу від антропоцентричного до екоцентричного до розуміння їх принципів. Наголошується на необхідності переходу від антропоцентричного до екоцентричного підходу до розуміння загальних принципів міжнародного права на прикладі принципів добросовісного виконання зобов'язань та невтручання у внутрішні справи інших держав. Проблему неможливо вирішити зусиллям окремих країн. Тому актуалізується проблема створення дієвого міжнародно-правового механізму охорони навколишнього природного середовища з метою подолання екзистенційних загроз світовому співтовариству. Зміна міжнародного правопорядку у відповідь стає неминучою. Йдеться про новий етап розвитку міжнародного права.

Аналізується значення судової практики для переходу до екоцентричного розуміння принципів міжнародного права. Парадигмою сучасного цивілізаційного розвитку визнається концепція сталого розвитку, але антропоцентричний підхід призводить до її низької ефективності. В той же час перехід до екоцентричного підходу сприятиме посиленню захисту прав людини, оскільки людина є частиною екосистем. На нашу думку, нове розуміння принципів міжнародного екологічного права має базуватися на загальних принципах міжнародного права. Одним з таких принципів є принцип невтручання у внутрішні справи інших держав. Відступ від цього принципу є допустимим лише у разі трансграничного забруднення.

У висновках автор зазначає, що екоцентричний підхід не перешкоджає, а навпаки, сприяє захисту прав людства на сприятливі природні умови, адже людство є біологічним видом, частиною екологічних систем і у такому значенні підпадає під охорону.

Ключові слова: принципи міжнародного права, міжнародне екологічне право, антропоцентричний, екоцентричний, сталий розвиток.

The article is devoted to the topical methodological problem of international law, as well as international environmental law at a new stage of development – the feasibility of the transition from anthropocentric to ecocentric to understanding their principles. The need to move from an anthropocentric to an ecocentric approach to understanding the general principles of international law on the example of the principles of conscientious fulfillment of obligations and non-interference in the internal affairs of other states is emphasized. The problem cannot be solved by the efforts of individual countries. Therefore, the problem of creating an effective international legal mechanism for environmental protection in order to overcome existential threats to the world community is relevant. A change in the international legal order in response becomes inevitable. This is a new stage in the development of international law.

The significance of judicial practice for the transition to an ecocentric understanding of the principles of international law is analyzed. The paradigm of modern civilizational development is the concept of sustainable development, but the anthropocentric approach leads to its low efficiency. At the same time, the transition to an ecocentric approach will strengthen the protection of human rights, as humans are part of ecosystems. In our opinion, the new understanding of the principles of international environmental law should be based on the general principles of international law. One of such principles is the principle of non-interference in the internal affairs of other states. Deviation from this principle is permissible only in the case of transboundary pollution.

In the conclusions, the author notes that the ecocentric approach does not hinder, but rather promotes the protection of human rights to favorable natural conditions, because humanity is a biological species, part of ecological systems and in this sense is protected.

Key words: principles of international law, international environmental law, anthropocentric, ecocentric, sustainable development.

На початку третього тисячоліття світове співтовариство існує в умовах в безпрецедентних технологічних можливостей, які не тільки обумовили економічне зростання та підвищення добробуту населення, але і призвели до нових глобальних викликів та загроз. На сьогодні найбільшою загрозою та викликом світовому співтовариству є погіршення якості навколишнього природного середовища, яке поступове перетворюється на непридатне для існування людини, адже людина як вид, незважаючи на її здатність адаптуватися до нових умов навколишнього природного середовища, фундаментально залежить від здатності екосистем задовольняти потреби людської популяції в екосистемних послугах. Екосистемні послуги визначаються як блага, які отримують люди від екосистем та включають забезпечувальні послуги (продовольство, воду, деревину та інші ресурси), регулюючі послуги, які підтримують клімат, якість вод, мінімізують наслідки повеней та інших стихійних лих, культурні послуги, які забезпечують рекреаційні, естетичні та духовні потреби; підтримуючі послуги, такі як ґрунтоутворення, фотосинтез і кругообіг поживних речовин. Негативні зміни в яких впливають на якість життя та благополуччя людства у цілому та кожної окремої особистості [1]. Благополуччя

включає в себе численні складові, серед яких: умови для життя, такі як сприятливі умови життя, забезпечення достатньою кількістю продуктів харчування; здоров'я, у тому числі добре самопочуття та наявність здорового навколишнього середовища, чистого повітря і доступу до чистої води; нормальні соціальні відносини, такі як соціальна згуртованість та взаємна повага; безпека, та захищеність від природних та антропогенних катастроф; свобода вибору, яка є передумовою для досягнення інших компонентів благополуччя.

Проблему неможливо вирішити зусиллям окремих країн. Тому актуалізується проблема створення дієвого міжнародно-правового механізму охорони навколишнього природного середовища з метою подолання екзистенційних загроз світовому співтовариству. Зміна міжнародного правопорядку у відповідь стає неминучою. Йдеться про новий етап розвитку міжнародного права. Як зазначає О.В. Буткевич, вчені, виокремлюючи новий етап розвитку міжнародного права, змушені шукати фактори формування того нового в міжнародному праві, що дійсно свідчить про якісно інший період в його історії, чітко визначити, які чинники, факти і процеси є свідченням початку нового періоду в його розвитку, а які є зна-

чними історичними подіями, що, втім, не започатковують собою нового історичного типу цього права [2]. На нашу думку, відновлення системи міжнародного права з метою забезпечення сталого розвитку, кращого відображення зростаючого глобального взаємозв'язку людей, організацій та держав у всьому світі доцільно охарактеризувати як «квантовий стрибок міжнародного права». Разом з цим, слід погодитися з тим, що міжнародне право володіє особливою здатністю до самозбереження під час історичної трансформації на основі сукупності основних принципів міжнародного права. Наявність деяких спільних елементів у системі основних міжнародно-правових принципів різних епох не впливає на те, що кожна така система представляє нову єдність. Особливо це стосується сучасної епохи, де система основних міжнародно-правових принципів, набуває якісно нових рис [3, 241–242]. Ми пов'язуємо цю тенденцію зі зміною підходів до подальшого розвитку міжнародного права. На сьогодні домінуючим є антропоцентричний підхід, що використовувався в процесі підготовки Статуту ООН, який є таким, що пронизує більшість міжнародних угод та декларацій з охорони навколишнього середовища та є серцевиною концепції сталого розвитку. Антропоцентричний підхід відображений у преамбулі Стокгольмської декларації з навколишнього середовища 1972 р. та принципі I Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку 1992 р., де проголошується, що охорона навколишнього природного середовища здійснюється настільки, наскільки це необхідно для захисту життя, здоров'я та прав людини або груп людей. Цей підхід застосовується в багатьох міжнародних конвенціях – у Бернській конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1979 р.; В Конвенції про біорізноманіття 1992 р., Базельській конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням 1989 р., тощо. Антропоцентризм, як міжнародно-правова категорія характеризує процес розміщення в центрі міжнародних відносин не окремої людини, а людських спільнот.

На думку А.І. Дмитрієва, антропоцентризм розкриває внутрішній зміст «міжнародного права міжнародного співтовариства» та знайшов своє закріплення в міжнародному праві, у тому числі – в універсальному. Виділяючи категорію антропоцентризму в теоретичному осмисленні міжнародного права міжнародного співтовариства, фахівець стверджує, що, в умовах глобалізації антропоцентризм має ставати все більш важливим чинником людяності, [4, с. 69]. Однак на сьогодні актуальним є питання про відмову від антропоцентричного підходу до міжнародного права і надання йому екоцентричної спрямованості, тобто визнання власної цінності природних об'єктів – повітря, ґрунтів, ландшафтів, інакше кажучи визнання «власного права природи», частиною якої постає людство. При такому розумінні природа визначається в якості живого об'єкту, а не тільки майнової цінності. Надання міжнародному праву екоцентричної спрямованості означає визнання пріоритету екологічних інтересів над економічними, що цілком відповідає вимозі екологізації правового і господарського механізму, яка визнається в сучасності основною тенденцією суспільного та економічного розвитку. Тому визнання екоцентричного підходу до міжнародного права є гарантією збереження природного оточуючого середовища не тільки для нинішнього, проте і для майбутніх поколінь. Людина являє собою біосоціальному істоту – постає як провідний об'єкт охорони в якості біологічного організму, саме як біологічний організм потребує певних параметрів навколишнього природного середовища, в межах яких тільки і може існувати. Соціальна сутність людини має свій прояв в тому, що вона водночас, відповідно до своєї правосвідомості, визначає сутність та зміст природи як першорядної суспільної цінності та певні

вимоги до якісних параметрів природного оточуючого середовища, визначає правові основи діяльності в сфері взаємодії з природою та забезпечує реалізацію природоохоронних заходів.

Значний внесок у розвиток цього підходу був зроблений у програмі «Оцінка екосистем на порозі тисячоліття» [7]. Оцінка екосистем сприяє оцінці ефективності та сумісності політичних та управлінських рішень та створює комплексний екосистемний менеджмент.

Втілення екоцентричного підходу до міжнародного права має відбуватися з урахуванням загальних принципів міжнародного права, які згідно зі ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН застосовуються до всіх відносин, що регулюються міжнародним правом, у тому числі до відносин щодо охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів. Їх дотримання є необхідним для забезпечення ефективності та дієвості міжнародно-правового регулювання в сфері охорони довкілля [8]. Зазначимо, що на сьогодні сформована система принципів міжнародного екологічного права, які утворюють основу співробітництва держав в цій сфері. На жаль, вони виявилися неефективними. Наприклад, екзистенційною загрозою людству та найскладнішим викликом XXI сторіччя, визнана зміна клімату. Заходи з охорони кліматичної системи, які приймалися світовим співтовариством починаючи з середини XX ст. виявилися неефективними, про що свідчать результати 25 конференцій ООН зі зміни клімату (2019 р. Мадрид). На конференції дійшли до висновку, що навіть зупинка всіх викидів парникових газів все одно не усуне катастрофічні наслідки, які триватимуть десятиліттями.

У Порядку денному XXI сторіччя, який вважається програмою сталого розвитку, проголошуються першочергові цілі задоволення потреб людства у природних ресурсах високої якості, вирішенні соціальних проблем, на кшталт викорінення бідності, урахування інтересів корінних народів, а цілі охорони екосистем землі мають другорядне значення, оскільки постає завдання охорони їх здатності надавати екосистемні послуги, а їх власна цінність не враховується. У центрі «Порядку денного 2030» є 17 Цілей сталого розвитку, однак тільки три з них безпосередньо стосуються охорони морських, океанічних екосистем та екосистем суходолу, охорони кліматичної системи Землі (п.п. 13-15).

На наш погляд, це пояснюється саме антропоцентричним підходом до їх вироблення. Так, сьогодні, основоположну роль відіграє принцип сталого розвитку, який був введений у науковий обіг у 1987 р. Гру Харлем Брундланд у звіті Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє», де було зазначено що, сталим є такий розвиток, що задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольнити свої власні потреби [9]. У визначенні наголос робиться на потребах людини, а не необхідності збереження екосистем як цінності. Подальші спроби не змінюють ситуації. У Порядку денному XXI сторіччя, який вважається програмою сталого розвитку, проголошуються першочергові цілі задоволення потреб людства у природних ресурсах високої якості, вирішенні соціальних проблем, на кшталт викорінення бідності, урахування інтересів корінних народів, а цілі охорони екосистем землі мають другорядне значення, оскільки постає завдання охорони їх здатності надавати екосистемні послуги, а їх власна цінність не враховується. У центрі «Порядку денного 2030» є 17 Цілей сталого розвитку, однак тільки три з них безпосередньо стосуються охорони морських, океанічних екосистем та екосистем суходолу, охорони кліматичної системи Землі (п.п. 13-15). Ситуація може змінитися тільки якщо антропоцентричний підхід зміниться на екоцентричний. На нашу думку, нове розуміння принципів міжнародного екологічного права має базуватися на загальних принципах міжнародного права [13]. Одним

з таких принципів є принцип невтручання у внутрішні справи інших держав [13]. Відступ від цього принципу є допустимим у випадку транскордонного забруднення. Це було визнано ще у 1941 р. у справі Trail Smelter [14], щодо канадського металургійного заводу, викиди якого призвели до транскордонного забруднення атмосферного повітря у США. Відсутність міжнародно-правових норм, що регулювали подібні випадки, Судова колегія вимушена була сформулювати положення, яке має фундаментальне значення до сьогодні, а саме: жодна держава не має права використовувати або дозволити використовувати свою територію таким чином, щоб завдати шкоду природним ресурсам або людям, котрі знаходяться на території іншої держави, якщо нанесення шкоди встановлено за допомогою чітких і переконливих доказів. Пізніше саме такий підхід використовувався у низці міжнародних договорів [15–16].

Визначне значення має принцип добросовісного виконання зобов'язань. Показовою є справа Друзі Німеччини проти Німеччини, яка стосувалася виконання зобов'язань відповідно міжнародного договору – Паризької кліматичної угоди. У 2020 р. дев'ять активістів за підтримки громадських організацій Друзі Землі Німеччини подали позов проти німецького уряду. Вони стверджували, що постанова «Про зміну клімату» 2019 р. порушує їхнє право на гуманне майбутнє та недостатньо сприяє скороченню викидів та обмеженню зростання глобальної температури на рівні 1,5°C у відповідності до Паризької кліматичної угоди. 29 квітня 2021 р. Федеральний Конституційний

суд Німеччини визнав федеральну постанову «Про зміну клімату» частково неконституційною та постановив посилити захист основних прав молоді. Цим рішенням Суд встановив новий стандарт захисту, враховуючи права людини, що мають глобальне значення. Німецький суд визнав надзвичайну кліматичну кризу і надав тлумачення основних прав згідно з Конституцією як таких, що мають бути справедливими для сучасних та майбутніх поколінь. Суд зобов'язав уряд Німеччини розробити чіткі цілі щодо скорочення викидів парникових газів після 2030 року. У рішенні Суду йдеться про те, що для виконання мети Паризької угоди, кліматичні цілі після 2030 року мали би бути досягнуті швидше. «Ці майбутні зобов'язання зі скорочення викидів впливають практично на кожен вид свободи, оскільки майже усі аспекти людського життя і досі пов'язані з викидами парникових газів. Суд постановив, що законотворець мав би прийняти запобіжні заходи для пом'якшення цих серйозних наслідків та захисту основних свобод. Вже 5 травня, лише через тиждень після рішення суду, Федеральний уряд оголосив про готовність посилити кліматичні зобов'язання країни: досягти кліматичної нейтральності економіки до 2045 року замість 2050-го та скоротити викиди на 65% до 2030 року у порівнянні з 1990-м [17]. Ця справа ілюструє, що екоцентричний підхід не перешкоджає, а навпаки сприяє захисту прав людства на сприятливі природні умови, адже людство є біологічним видом, частиною екологічних систем і у такому значенні підпадає під охорону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and Human Well-being: A Framework for Assessment / [Josef Alcamo et al.] Millennium Ecosystem Assessment Series. Washington: Island Press, 2003. 245 p. URL: <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.791.aspx.pdf>.
2. Буткевич О.В. Сучасне міжнародне право: продовження «холодної війни» чи початок нової епохи? Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського : моногр. / авт.кол.; за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів; Одеса : Фенікс, 2017. 564 с.
3. Задорожна С.М. Загальні принципи в класичному міжнародному праві: Вестфальський мир. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 241–245. С. 241–242.
4. Дмитрієв А.І. Антропоцентризм як категорія міжнародного права міжнародного співтовариства. *Сучасні проблеми міжнародного права*. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського : моногр. / авт.кол.; за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів; Одеса : Фенікс, 2017. 564 с. С. 68–77.
5. Медведєва М.О. Принципи екологічної етики в міжнародній договірній та судовій практиці. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2015. Вип. 124(1). С. 65–76.
6. Короткий Т.Р. Екологізація міжнародного права крізь призму екологічних прав людини. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем*. Вип. 44. Одеса, 2012. С. 130–143.
7. Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and Human Well-being: A Framework for Assessment / [Josef Alcamo et al.] Millennium Ecosystem Assessment Series. Washington: Island Press, 2003. 245 p.
8. Міжнародний Суд . Статут URL: <https://www.un.org/ru/icj/statut.shtml>
9. Брундланд Г. Наше спільне майбутнє: Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку. Оксфорд : Оксфорд Юніверсіті Пресс, 1987. 125 с
10. Порядок денний на XXI сторіччя URL <https://www.un.org/ru/documents/>.
11. Цілі сталого розвитку URL: <https://globalcompact.org.ua/pro-nas/tsili-stijikogo-rozvytku/>.
12. Задорожній О.В. Поняття та нормативні вимоги основних принципів міжнародного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 242–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_38. С. 244.
13. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>.
14. Trail smelter case (United States v Canada), 1938–1941. Reports Of International Arbitral Awards. 2006. Vol. 111. P. 1905–1982.
15. Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані;
16. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>
17. Екодія. Найгучніші судові справи зі зміни клімату URL: <https://ecoaction.org.ua/klimatychni-sudovi-spravy.html>.